

УДК 343:392.89:[94(477.63)]“1932/1933”
DOI: <http://>

КАНІБАЛІЗМ У ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ГДА МВС УКРАЇНИ)

Дмитро БАЙКЄНІЧ

Національний музей Голодомору-геноциду
Відділ досліджень Голодомору та штучних масових голодів
вул. Лаврська 3, Київ, 01015, Україна
E-mail: b1946@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7117-5762>

У статті розглянуто випадки канібалізму в Дніпропетровській області під час Голодомору 1932–1933 рр. крізь призму 72 кримінальних справ з Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України. Визначено, що місцями найбільшого скупчення випадків людодіства були західні райони регіону. Виявлені владою прояви цього явища охопили половину районів області. Відтворена динаміка проявів канібалізму, значне зростання якого співпадало з ескалацією та загостренням голоду навесні–влітку 1933 р. Зазначено, що канібалізм виник через психічний злам і став одним із непритаманних способів адаптації до стресу зумовленого довготривалим голодуванням.

Визначено, що основною групою жертв були діти – 61 справа. Найбільший відсоток вбивств із метою людодіства припадав на власних дітей – 53 особи. Підрахунки показують, що жінки частіше, ніж чоловіки вдавалися до канібалізму. Серед затриманих за цей злочин у Дніпропетровській області виявилось 64 жінки та 29 чоловіків. Проаналізоване співвідношення групових і поодиноких випадків людодіства засвідчує домінування останніх (16 до 56 випадків відповідно).

Зазначено агресивну реакцію місцевого населення на випадки канібалізму, заклики та дії щодо людодів. Комуністи майстерно перекладали свою провину за доведення людей до канібалізму на “соціально ворожий елемент”. Прояви канібалізму на місцях використовувалися для продовження поляризації села, ще більшої антикуркульської риторики, подальшого вкорінення постулатів комунізму та просування сільськогосподарських завдань.

Механізм проведення кримінальних справ по канібальству та трупоїдству відбувався на регіональному, обласному та республіканському рівнях. Перші 17 людодів на Дніпропетровщині були засуджені до розстрілу. Надалі переважну більшість засуджених відправили до концтаборів на 10 років. Також були інші види винесених вироків. Доведено, що не всі випадки канібалізму офіційно зареєстровано, відтак частина людодів уникла покарання.

Ключові слова: Голодомор, канібалізм, трупоїдство, ДПУ, кримінальні справи, Дніпропетровська область.

Постановка проблеми. Поодинокі прояви людодіства були відомі в степовій Україні під час масового штучного голоду 1921–1923 рр. Частина з них також була зафіксована в районах Нікополя, Мелітополя, Гуляйполя тощо. Влада приховувала дійсні причини, масштаби та наслідки голоду, відповідно цей аспект

не набув широкого розголосу. Професор Давид Франк, аналізуючи випадки канібалізму навесні 1922 р., прийшов до висновку, що окрім голодування, одним із головних чинників виникнення та поширення людодїства став розлад рівноваги народної психіки внаслідок тривалого насилля та порушення права як такого у попередні роки¹.

Наступний спалах канібалізму відбувся під час Голодомору 1932–1933 рр., коли це явище набуло масовості та поширилося на всю територію Української соціалістичної радянської республіки (УСРР). Одним із чинників виникнення цього трагічного явища залишався психічний розлад. Сучасна науковиця Любов Найдїонова зазначає, що: “психічні страждання людей були зумовлені не тільки фізичною відсутністю харчів для споживання, а й тією соціальною напруженістю в суспільстві, яка виникла внаслідок колективізації та способів її проведення”². Повністю погоджуємося із згаданими дослідниками, адже насправді напередодні Голодомору за короткий час українське суспільство зазнало чимало політичних репресій, було позбавлене національно-культурної і релігійної еліти й загнане у “рамки колгоспного виживання”.

Дослідник Голодомору Володимир Маняк схарактеризував людодїство як “отупіння, здичавіння, втрату людської подобі”³. Історик Василь Марочко дав більш розширене визначення цьому явищу: “Канібалізм (людодїство) це поїдання представників біологічного виду представниками того самого виду, зокрема, людини людиною; у випадку з людьми характеризується кровожерливістю та жорстокістю внаслідок розладу психіки; є аномалію народної психіки через тривале голодування. Близьким за змістом є термін труподїство як вживання в їжу мертвих людей”⁴.

На Дніпропетровщині поодинокі випадки людодїства з’явилися напередодні Голодомору – під час голоду 1931–1932 рр. Зокрема, відомий випадок вбивства жінкою своєї доньки з метою канібалізму в с. Софіївка Бердянського району навесні 1932 р.⁵ Штучно створені комуністичним режимом умови голодування населення у другій половині 1932 р. зумовили появу таких випадків у регіоні взимку 1932–1933 рр. з тенденцією на зростання. Так, багато виснажених

¹ Давид Франк, *Людодїство*. (Екатеринослав: Типографія літератури Штаба 30 дивізії, 1926), 241–251.

² Любов Найдїонова, “Голодомор: страждання, спричинені політичною технологією”, *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: збірник наукових праць*, за редакцією Максима Слюсаревського, 9. (Київ: Міленіум, 2009), 73–82.

³ Лідія Коваленко, Володимир Маняк, *33-й: голод: Народна Книга-Меморіал*. (Київ: Радянський письменник, 1991), 556.

⁴ Василь Марочко, “Канібалізм”, “Труподїство”, *Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні*. (Дрогобич: Коло, 2018), 171, 246–249.

⁵ “Інформація прокурора Бердянської дільниці про випадок канібалізму в с. Софіївка. 16.07.1932 р.”, *Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки)*. Збірник документів, упорядники Євген Бородін, Олег Касьянов, Ніна Киструська та ін. (Дніпропетровськ: Герда, 2008), 431.

голодом людей помирали на шляху до міст. Обмерзлі трупи людей взимку 1933 р. ставали легкою “здобиччю” для торгівців людським м’ясом. Наприклад, за розповідями очевидців, масове обрізання м’яса з померлих відбувалося коло Понежевської переправи через р. Чаплинку в Петриківському районі⁶.

Уривчастою та фрагментарною інформацією про людодіство в різних місцевостях Дніпропетровської області наповнені всі без виключення збірки спогадів очевидців Голодомору. Втім із таких повідомлень не завжди зрозумілий масштаб явища, динаміка його проявів, кількість жертв, подальша доля канібалів тощо. Дослідження таких даних є важливою складовою для висвітлення наслідків геноциду, інтеграції сучасних знань для досягнення розуміння масштабу психічних страждань людей унаслідок Голодомору.

Аналіз попередніх публікацій. Тема канібалізму на сьогодні не набула популярності в українській історіографії. Така ситуація склалася через високу тригерність, психологічно й морально важкі складові проблеми. Водночас спогади про людодіство в Дніпропетровській області зустрічаються в усно історичних джерелах оприлюднених у серії “Національних книг пам’яті жертв Голодомору”, численних регіональних збірниках спогадів і т. п.⁷

Інформація про канібалізм також висвітлюється в збірниках архівних документів⁸. На регіональному рівні відзначимо праці Наталії Романець, яка оприлюднила матеріали архівнослідчих справ селян, обвинувачених у канібалізмі в Дніпропетровській області, а також ввела до наукового обігу різноманітні джерела, що висвітлюють масштаби поширення людодіства на території регіону⁹.

Водночас основним джерелом історичних досліджень людодіства є 1022 кримінальні справи звинувачених у канібалізмі та трупоїдстві Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ (МВС) України за 1933 р. Їх частково опрацювали науковці Тамара Вронська, Надія Платонова та

⁶ З особистого архіву дослідниці Голодомору на Петриківщині Віри Аннусової.

⁷ *Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців*, головний упорядник Федір Турченко. (Запоріжжя: Дике Поле, 2010), 352 с.; *Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині): документально-художнє видання*, упорядник Василь Бондар. (Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 1993), 176 с.; Микола Марченко, *Книга-меморіал Великопетиського району Херсонської області, “Голодомори 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 на Великопетисьщині” словами очевидців та мовою документів*. (Херсон “ТДС”, 2007), 450 с.

⁸ *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, головний упорядник Руслан Пиріг. (Київ: Політвидав України, 1990), 605 с.; *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали*, упорядник Руслан Пиріг. (Київ: Видавничий дім “Киево-Могилянська академія”, 2007), 1128 с.

⁹ *Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки: збірник документів*, автор вступної статті та упорядник Наталя Романець. (Дніпро: Національний музей Голодомору-геноциду; Комунальний заклад Дніпровської міської ради “Музей спротиву Голодомору”, 2020), 608 с.; Валентин Іваненко, Наталя Романець, *Голодомор 1932–1933 років на Дніпропетровщині та Запоріжчині*. (Київ: [Б. в.], 2008), 64 с.

В. Марочко. Вони зробили деякі узагальнення щодо ведення справ і складу засуджених, мотивів вчинених злочинів тощо¹⁰.

До дослідження цих справ долучилися й історики з МВС. Вони зацентрували увагу на вивченні причин виникнення людоїдства, процесу розгляду справ, специфіці винесених вироків із наведенням промовистих прикладів із різних регіонів України¹¹.

Регіональний вимір явища за цими справами досліджувала Людмила Маркова. Згідно підрахунків дослідниці, на Дніпропетровщині в 1933 р. до відповідальності за людоїдство притягнули 99 осіб (за даними 73 справ), жертвами яких стали 93 особи з 25 районів області¹².

Метою статті є дослідження та висвітлення на основі кримінальних справ пов'язаних із людоїдством проявів канібалізму на території Дніпропетровської області під час Голодомору 1932–1933 років.

Виклад основного матеріалу. Загострення та поширення голоду на 738 населених пунктів 139 районів України у лютому та на початку березня 1933 р. спричинило появу поодиноких випадків канібалізму. У цей час вже було зареєстровано 28 таких фактів. Одним із епіцентрів цього явища стала Дніпропетровщина. Зокрема, 5 березня 1933 р. начальник Дніпропетровського облвідділу Державного політичного управління (ДПУ) Краукліс повідомляв у Харків про випадки канібалізму у Високопільському та Мелітопольському районах і про два вбивства людей з метою торгівлі м'ясом у Новопраському районі¹³.

Саме після перевірки райапаратами ДПУ населених пунктів УСРР щодо випадків голоду в березні 1933 р. на канібалізм почали звертати увагу як на проблемне і масове явище. Так, перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У Мендель Хатаєвич 12 березня 1933 р. писав Йосипу Сталіну: “Становище з нестачею продовольства далось взнаки тут – у Дніпропетровській

¹⁰ Тамара Вронська, Надія Платонова, “Архівні матеріали НКВС і ДПУ у фондах Державного архіву МВС України”, *Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки*, голова редакційної колегії Валерій Смолій. (Київ: Наукова думка, 2003), 26–41; Василь Марочко, “Канібалізм в роки Голодомору”, *Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки*, голова редколегії Валерій Смолій. (Київ: Наукова думка, 2003), 568–575.

¹¹ Володимир Щербатюк, Андрій Загоруйко, Євген Дурнов, Юрій Сокур, Юрій Орищенко, “Архівні документи як джерело дослідження Голодомору 1932–1933 років (за матеріалами Фонду 32 «Кримінальні справи судових та позасудових органів» Галузевого державного архіву МВС України”, *Українознавчий альманах* 33, (2023): 162–173.

¹² Людмила Маркова, “Голод на Дніпропетровщині 1932–1933 років”, *Голодомор: Реквієм на відстані часу*, за редакцією Федора Клименко. (Дніпропетровськ: ВАТ “Дніпрокнига”, 2007), 6–16.

¹³ “Доповідна записка Дніпропетровського обласного відділу ДПУ голові ДПУ УСРР про розширення розмірів голодування в області та надання продовольчої допомоги населенню. 5 березня 1933 р.”, “Довідка ДПУ УСРР про продовольчі труднощі та вражені голодуванням райони України. 12 березня 1933 р.”, *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, 406–414, 429–433.

області – набагато важчим і серйознішим, ніж я міг припустити. Я буквально завалений щоденними повідомленнями та матеріалами про випадки голодних смертей, набряків і захворювань від голоду. Останні дні все частіше надходять повідомлення про труподство та людодство”¹⁴.

Дані про канібалів до вищих органів ДПУ передавалися в комплексному зведенні (п’ятиденках) про голод. Ця інформація засекречувалася та шифрувалася. Кінцевим отримувачем такої статистики було ОДПУ СРСР¹⁵.

Інформація про людодство надходила також через доноси та під час обходів міліції чи представників місцевої влади і районних організацій¹⁶. Систематичним виявленням випадків канібалізму ніхто не займався, а отже й інформація про них була локальною та неповною¹⁷.

З лютого прослідковувалася чітка тенденція зростання кількості випадків людодства, а пік припав на кінець весни та початок літа – час найбільшого голодування. Загалом, згідно інформації ДПУ, з лютого до середини квітня в 166 населених пунктах 76 районів УСРР було офіційно зареєстровано 206 випадків канібалізму. З 15 квітня по 1 червня, за неповною інформацією, було зареєстровано ще 315 випадків людодства по 201 населеному пункту 66 районів. Випадків труподства до 15 квітня зареєстрували 113, а до 1 червня їх кількість зросла до 368¹⁸.

У Дніпропетровській області простежувалася аналогічна ситуація. Згідно з даними облпрокуратури в 20 районах у лютому зафіксовано 2 випадки канібалізму, березні – 4, квітні – 34, травні – 20. Найбільше фактів людодства відзначено в: Павлоградському районі – 8, Синельниківському, Новопразькому, Лихівському – по 5, Долинському – 4, Великопетиському, Олександрійському та П’ятихатському – по 3. Зрозуміло, що ці дані були неповними. Так, за інформацією Олександрійського дільничного прокурора Степанова від 6 травня 1933 р. в Новопразькому районі було зафіксовано 14 випадків людодства, а в Олександрійському – 9¹⁹.

¹⁴ “Інформація Дніпропетровського обкому партії ЦК КП(б)У про важкий продовольчий стан і смертність від голоду в області. 12 березня 1933 р.”, *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали*, 754–756.

¹⁵ “Лист Павлоградського райкому партії до Дніпропетровського обкому КП(б)У про голод і людодство в с. Межирічі”, *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали*, 798–800; Лідія Коваленко, Володимир Маняк, *33-й: голод: Народна Книга-Меморіал*, 580.

¹⁶ “Лист заступника райздоровінспектора Магдалинівського району до Дніпропетровського облздороввідділу про випадки канібалізму в с. Новоукраїнці та с. Кременовка. 25 травня 1933 р.”, *Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки): Збірник документів*, 277.

¹⁷ Василь Марочко, “Труподство”, *Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні*, 247.

¹⁸ “Спецсообщение СПО ОГПУ о продзатруднениях в ряде районов Украины. 23 июня 1933 р.”, *Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы*, под редакцией Алексея Береловича, Виктора Данилова, 3. 1930–1934 гг., 2. 1932–1934 гг. (Москва: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2005), 428–429.

¹⁹ *Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки*, 37.

Аналіз кримінальних справ з Галузевого державного архіву МВС також надає можливість простежити динаміку проявів канібалізму. Згідно цих джерел, хронологічні рамки охоплюють період грудень 1932 р. – липень 1933 р. Зокрема, у грудні 1932 р. – 1 випадок, січні 1933 р. – 1, лютому – 4, березні – 17, квітні – 13, травні – 19, червні – 13, липні – 4. Однак самі справи на місцях були розпочаті не раніше березня, а остаточні вироки у Харкові виносилися навіть у вересні.

Коли випадки людоїдства набули розголосу, повідомлення про них потрапили до інформаційних доповідей німецьких та італійських дипломатів у Харкові. Згодом інформація поширилась Європою і вже у заклику до європейської громадськості віденського архієпископа, кардинала Теодора Інніцера про допомогу голодуючим в СРСР, йшлося про канібалізм. На це радянські дипломати цинічно заявляли, що “в Росії нема ні канібалів, ні кардиналів”²⁰.

Радянські спецслужби відреагували інакше. З метою уникнення негативної реакції суспільства заступник ДПУ УСРР Карл Карлсон 22 травня 1933 р. видав директиву про засекречення всієї інформації про канібалів. За нею всі кримінальні справи про людоїдство вилучалися із судів і передавалися до органів ДПУ на розгляд Судової трійки²¹. Таким чином на них було накладено гриф “таємно” на довгі роки. Саме завдяки збереженню 1022 таких кримінальних справ вони є найбільш інформативними репрезентантами ситуації з канібалізмом в УСРР в 1933 р.

Вибірка справ проведена за географічним принципом і стосується Дніпропетровської області в кордонах 1932–1933 рр. (45 районів та 4 міста з приміськими районами)²². У сучасних кордонах це територія Дніпропетровської, Запорізької та окремих районів Кіровоградської і Херсонської областей. Шляхом зведення за районним принципом об’єднано 72 справи по 24 сільським та 2 міським районам. Ця кількість складає 7% від загального масиву справ по УСРР.

Найбільша кількість наявних кримінальних справ, заведених на людоїдів, належить до Новопраського району – 9 одиниць (с. Верблюки, с. Волчанки, с. Головкивка, с. Вершино-Кам’янка, с. Митрофанівка, с. Мошорине, с. Новгородки, с. Велика Чечеліївка). В Олександрійському (с. Косівка, с. Костянтинівка, с. Морозівка, с. Олексіївка, с. Приютівка, с. Трудовка) та Павлоградському (с. Богданівка, с. В’язовок, с. Межиричі, с. Тернівка,

²⁰ Василь Марочко, “Канібалізм в роки Голодомору”, 570; Микола Гетьманчук, “Ставлення громадськості Західної України до Голодомору 1932–1933 рр. в Українській СРР у контексті радянсько-польських відносин”, *Вісник національного університету “Львівська політехніка”*, 493: *Держава та армія*. (Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2003): 207–215, 212–213.

²¹ *Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки: збірник документів*, 37.

²² У Дніпропетровській області на початку 1933 р. було 49 районів. 20 травня 1933 р. Терпінянський район був ліквідований і приєднаний до Мелітопольського району.

с. Троїцьке) районах – по 6 справ. У районах Долинському (с. Бокове, с. Варварівка, с. Гординівка, м. Долинське, с. Казанки), Петриківському (с. Петриківка, с. Хутірське) та П'ятихатському (с. Водяне, с. Комісарівка, с. Лозоватка, с. Петрово, с. Чечелівка) – по 5.

По 3 справи припадають на Кам'янсько-Дніпровський (с. Водяне), Криворізький (с. Широке), Лихівський (с. Заполички, с. Попельнасте), Межівський (хут. Лозоватка, с. Кохановка, с. Троїцьке) і Синельниківський (хут. Вишневецький, с. Лизавето-Хорошево, с. Хорошево) райони.

По дві справи було відкрито в Великолепетиському (с. Велика Лепетиха, с. Верхній Рогачик), Магдалинівському (с. Новопетрівка, с. Михайлівка), Нижньосірогозькому (с. Нижні Торгаї), Новомосковському (м. Новомосковськ, хут. Шевченко), Софіївському (с. Андріївка, с. Князе-Іванівка) та Царичанському (с. Бабайківка, с. Прядівка) районах.

В Апостолівському (с. Володимирівка), Василівському (с. Карачекрак), Верхньодніпровському (с. Петрівка), Високопільському (с. Заградівка), Дніпропетровському (с. Підгороднє), Нікопольському (с. Олексіївка), Солонянському (с. Гайдамацький Яр), Терпінянському (с. Тихонівка) та Якимівському (с. Ганнівка) районах – по одній справі.

Наклавши отримані показники на карту, отримуємо скупчення випадків канібалізму в північно-західній частині тогочасної Дніпропетровської області. Найбільша концентрація була зосереджена в західних районах (сучасна східна частина Кіровоградщини та західна Дніпропетровщини), де було офіційно зареєстровано близько половини всіх справ.

Поряд із зазначеним зауважимо, що відсутність кримінальних справ на канібалів по половині районів Дніпропетровської області (23) суперечить відомим фактам людоїдства в них. Про це свідчать численні оприлюднені та не оприлюднені архівні та усноісторичні джерела.

При опрацюванні значного (але не вичерпного) масиву спогадів нам вдалося встановити факти людоїдства в: с. Борисівка (Бердянський район)²³, с. Василівка (Василівський)²⁴, с. Велика Білозерка, с. Веселе, с. Корніївка (Великобілозерський)²⁵, с. Велика Лепетиха, с. Зелене, с. Князе-Григорівка, с. Мала Лепетиха (Великолепетиський)²⁶, с. Новопророківка (Великотокмакський)²⁷,

²³ Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 195.

²⁴ Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, відповідальний редактор Сергій Світленко. (Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2008), 1123; Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 25.

²⁵ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Запорізька область, відповідальний редактор Федір Турченко. (Запоріжжя: Дике Поле, 2008), 844, 850; Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 73, 80.

²⁶ Микола Марченко, Книга-меморіал Великолепетиського району Херсонської області, 191, 268, 276, 281–282, 287, 311, 323, 327, 387; Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Херсонська область, відповідальний редактор Сергій Водотика. (Херсон: Наддніпрянська правда, 2008), 570.

²⁷ Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 305.

Бородаївські хутори, м. Верхньодніпровськ, с. Пушкарівка, с. Троїцьке (Верхньодніпровський)²⁸, с. Агаймани (Генічеський)²⁹, с. Варварівка, с. Гурівка та на хуторах коло східного боку Гурівського лісу, с. Іванівка, с. Марфівка, с. Обитоки, с. Шульчине (Долинський)³⁰, с. Вербова, с. Кушугум (Запорізький)³¹, с. Аули, с. Козодуб, с. Оленівка, с. Пушкарівка, с. Тритузне (Кам'янський)³², с. Благовіщенка, с. Новоукраїнка (Кам'янсько-Дніпровський)³³, м. Кривий Ріг, с. Новолозуватка, с. Олександрівка (Криворізький)³⁴, с. Новопідгірне, с. Теплівка (Криничанський)³⁵, с. Лихівка (Лихівський)³⁶, с. Ганнівка (Люксембургський)³⁷, с. Минівка (Магдалинівський)³⁸, с. Висвятка, с. Демурине, с. Степове (Межівський)³⁹, с. Костянтинівка, м. Мелітополь (Мелітопольський)⁴⁰, с. Шолохове (Нікопольський)⁴¹, с. Великі Торгаї, с. Дем'янівка,

²⁸ Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1124–1126.

²⁹ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Херсонська область, 631.

³⁰ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Кіровоградська область, відповідальний редактор Олег Бабенко. (Кіровоград: Імекс ЛТД, 2008), 877.

³¹ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Запорізька область, 877; Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 140.

³² Чорна сповідь: Кам'янський вимір трагедії 1932–1933 рр.: наукове видання, упорядники Наталя Буланова, Олександр Нікілев. (Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2008), 124–125, 138; “І поліг наш народ, наче скошене жито ...”. Голодомор 1932–1933 років на Дніпропетровщині, упорядники Олександр Ратнер, Леся Степовичка, Микола Чабан. (Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2008), 184; Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1137.

³³ Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 156, 160, 182.

³⁴ Свіча пам'яті, упорядник Григорій Педюра, 5. (Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010), 126–127, 151–152; Микола Марченко, Книга-меморіал Великолепетиського району Херсонської області, 419; Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1134.

³⁵ “І поліг наш народ, наче скошене жито ...”, 240, 246.

³⁶ Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1171.

³⁷ Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 332.

³⁸ Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1138.

³⁹ Свідки голодомору. Межівщина на зламі історії: 1932–1933 рр., упорядники Лідія Давиденко, Світлана Данилова, Лариса Коваленко, 1. (Межова: Межівська ЦБС, 2008), 28–29, 43; Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1140.

⁴⁰ Коли катом був голод. Голодомор 1932–1933 рр. на Мелітопольщині. (Запоріжжя: ТОВ “ВПО Запоріжжя”, 2008), 121, 132, 135; Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 315.

⁴¹ Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1142.

с. Першопокровка, с. Рубанівка (Нижньосірогозький)⁴², с. Олександрівка, с. Степанівка (Нововасилівський)⁴³, с. Михайлівка, с. Новогригорівка, с. Терсянка (Новомиколаївський)⁴⁴, с. Вільне, с. Знаменівка, с. Хащове, с. Хутір-Губиниха (Новомосковський)⁴⁵, с. Губівка, с. Кургани, с. Нова Прага (Новопразький)⁴⁶, с. Благовіщенка, с. Громівка, с. Дмитрівка (Новотроїцький)⁴⁷, с. Олександрівка, с. Червона Кам'янка, с. Ялинівка (Олександрійський)⁴⁸, с. Васинівка (Оріхівський)⁴⁹, с. Вербки, с. Нова Дача (Павлоградський)⁵⁰, хутори на березу, с. Єлизаветівка (Петриківський)⁵¹, с. Покровське (Покровський)⁵², с. Жовте, с. Лозоватка, с. Миколаївка, с. Михайлівка, с. Олександрівка, с. Петрове, с. Томаківка, с. Троїцьке (П'ятихатський)⁵³, с. Башмачка, хут. Перелоханський (Солонянський)⁵⁴, с. Ворошилівське, с. Тихонівка (Терпінянський)⁵⁵, с. Ланцеве (Царекостянтинівський)⁵⁶, м. Гуляйполе,

⁴² Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 191; *Великий перелом: колективізація та голодомор на Сірогозщині*, упорядник Юрій Безух. (Мелітополь: Люкс, 2008), 125, 179, 192.

⁴³ Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 312, 314, 334.

⁴⁴ Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 212, 223, 236, 244.

⁴⁵ *Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні*. Дніпропетровська область, 1132, 1146–1147.

⁴⁶ *Голоси із 33-го*, 105–107; *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні*. Кіровоградська область, 542.

⁴⁷ Микола Марченко, *Книга-меморіал Великолепетиського району Херсонської області*, 316, 399, 410.

⁴⁸ *Голоси із 33-го*, 78, 81, 83; *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні*. Кіровоградська область, 600, 611.

⁴⁹ *Спокута. Голодомори на Запоріжжі (1921–1922, 1932–1933, 1946–1947 рр.)*. Статті, документи, спогади. (Запоріжжя: “Дніпровський металург”, 2008), 423.

⁵⁰ Володимир Звірко, “Розпухлі люди, схожі на скелети, снували вулицями як привиди”, *Не підлягає забуттю. Голодомор – геноцид українського народу 1932–1933 рр.*, упорядник Фідель Сухоніс. (Павлоград: Перша міськдрукарня, 2007), 49–49 зв.; *Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні*. Дніпропетровська область, 1151.

⁵¹ “І поліг наш народ, наче скошене жито ...”, 316; *Чорна сповідь: Кам'янський вимір трагедії 1932–1933 рр.: наукове видання*, 141.

⁵² *Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні*. Дніпропетровська область, 1166.

⁵³ *Голоси із 33-го*, 23; *Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні*. Дніпропетровська область, 1167–1170; *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні*. Кіровоградська область, 897; *Свіча пам'яті*, 125; *Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки): Збірник документів*, 345.

⁵⁴ *Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні*. Дніпропетровська область, 1178; Свідчення Миколая Слісаренко. Особистий архів автора.

⁵⁵ *Коли катом був голод. Голодомор 1932–1933 рр. на Мелітопольщині*, 108, 112; *Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців*, 204.

⁵⁶ *Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців*, 174.

с. Добропілля (Чубарівський)⁵⁷, с. Широкине (Широкинський)⁵⁸, с. Радивонівка (Якимівський)⁵⁹.

Так само інформацію про вбивства з метою людоїдства або ж трупоїдство знаходимо в оприлюднених архівних документах по: с. Водяне (Кам'янсько-Дніпровський район)⁶⁰, с. Кременовка, с. Новоукраїнка (Магдалинівський)⁶¹, с. Михайлівка (Михайлівський)⁶², хут. Червона Пахарівка, с. Петрохопри (Олександрійський)⁶³, с. Перещепино (Новомосковський)⁶⁴, с. Вербово-Шевченкове (Павлоградський)⁶⁵, с. Раздори (Синельниківський)⁶⁶, с. Ганнівка (Якимівський)⁶⁷.

Власне, цей перелік не є вичерпним і наведених випадків (понад сто) є більше, ніж наявних кримінальних справ по Дніпропетровщині. Водночас слід підкреслити, що локація взятих із спогадів та документів випадків людоїдства підтверджує їх найбільше скупчення в західних районах.

При роботі з матеріалами кримінальних справ були виявлені населені пункти, у межах яких завели від двох до трьох справ. У Дніпропетровській області до таких відносилися 7 районів із 8 населеними пунктами. Зокрема, у Кам'янсько-Дніпровському районі – с. Водяне (3 випадки), Криворізькому – с. Широке (3), Лихівському – с. Попельнасте (2), Нижньосірогозькому – с. Нижні Торгаї (2), Новопразькому – с. Новгородки (2), Павлоградському – с. Межиричі (2), Петриківському – с. Петриківка (3) і с. Хутірське (2).

⁵⁷ Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 104, 128.

⁵⁸ “І поліг наш народ, наче скошене жито ...”, 370.

⁵⁹ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Запорізька область, 1033.

⁶⁰ “Витяг із листа секретаря Кам'янського-на-Дніпрі райкому КП(б)У Ющенко до Дніпропетровського обкому КП(б)У про масову загибель від виснаження коней в колгоспах, голодування та смертність від голоду населення району, випадки канібалізму. 21 квітня 1933 р.”, Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки: збірник документів, 354.

⁶¹ “Лист заступника райздоровінспектора Магдалинівського району до Дніпропетровського облздороввідділу про випадки канібалізму в с. Новоукраїнці та с. Кременовка. 25 травня 1933 р.”, Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки): Збірник документів, 277.

⁶² Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Запорізька область, 775–776.

⁶³ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів, 480; Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки: збірник документів, 36.

⁶⁴ Микола Марченко, Книга-меморіал Великолетиського району Херсонської області, 139.

⁶⁵ Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки: збірник документів, 38.

⁶⁶ “Спецдонесення управління міліції Дніпропетровської області Дніпропетровському обкому КП(б)У про самосуд на хуторі Новоіванівка Новомосковського району. 17 травня 1933 р.”, Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки: збірник документів, 337.

⁶⁷ “Зведення інформаційного сектора оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У про факти голоду і недоїдання по окремих областях республіки. 1 квітня 1933 р.”, Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів, 480.

Масштаб вражав, але відкрито про людоїдство у той час не говорили. Така інформація поширювалася через чутки. Почуте не тільки лякало людей, а й закладало на підсвідомому рівні альтернативний шлях до виживання в умовах голоду.

Аналіз згаданих вище справ дає підстави зробити висновок, що найбільше було випадків, коли батьки самі вбивали своїх дітей⁶⁸. “Мої діти і я сама ними розпоряджаюся [...] і їла тому, що хотіла їсти”, – зазначала людоїдка, яка зарізала трьох своїх дітей у січні–лютому 1933 р. в Долинському районі⁶⁹. Олександр Волович з с. Рубанівка Нижньосірогозького району згадував: “Траплялись непоодинокі випадки, коли матері, доведені голодом до божевілля, убивали своїх дітей. Про це тоді люди розповідали один одному пошепки, бо говорити відкрито було небезпечно. За такі розмови судили як за антирадянську пропаганду”⁷⁰.

Історикиня Н. Романець вважає, що діти відчували не тільки психологічні зміни в системі родинних відносин, але й певну загрозу своєму існуванню, оскільки ослаблення ясності розуму в їхніх батьків перетворювало нормальних у минулому людей на канібалів⁷¹. Це ж стосувалося і старших дітей, які були фізично сильнішими. “Сестру задушила тому, що хотіла їсти”, – пояснювала свій вчинок 17-річна Ганна С. вбивство 4-річної сестри⁷².

Висока дитяча смертність під час Голодомору була жахливим повсякденням, тому смерть сусідських дітей не викликала здивувань. Однак засвідчені випадки, коли батьки-людоїди, щоб зняти з себе підозру самі приходили до сільради, де намагалися перекласти провину на інших. Зокрема, в Олександрійському районі у с. Костянтинівці Ганна Ф. заявила про зникнення свого 5-річного сина, який начебто пішов до ясел, а Агафія У. зі с. Приютівка взагалі всю провину за вбивство 3-річної доньки поклала на 10-річного сина⁷³. Також були випадки, коли про людоїдство розповідав один із членів родини, обурений цим⁷⁴.

Найбільше інформацією про канібалізм переймалися селяни, які мали дітей. Своїми переказами дорослі наводили на малечу страх, який запам’ятовувався надовго. Так, за спогадами Тетяни Чорної з с. Демурине Межівського району “дорослі попереджали, щоб ми не відходили далеко від домівки, бо й вас, кажуть, вб’ють та з’їдять”. Іван Приймак з того ж села згадував, що “дорослі

⁶⁸ Національна Книга пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1124; Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України), ф. 32 (Кримінальні справи судових та позасудових органів), оп. 1, спр. 14661, 14780, 14782, 14866, 14941, 14943, 14972, 15186, 15193–15195, 15218, 15226, 15251, 15253, 15255, 15274, 15315, 15343, 15345, 15412, 15434, 15435, 15437, 15476, 15477, 15533, 15559, 15597, 15603, 15616.

⁶⁹ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15597.

⁷⁰ Великий перелом, 125.

⁷¹ Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки, 67–68.

⁷² ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 14963.

⁷³ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 14943, 15599.

⁷⁴ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 14661.

розповідали про те, що в сусідньому селі дійсно знайшли людоїдів⁷⁵. “Нам мама наказувала сидіти в хаті, та ми і самі боялися вийти з неї, адже в селі почастишали випадки, коли дітей заманювали до себе близькі і далекі сусіди і вбивали заради виживання”, – розповідала Ганна Коновалова з с. Велика Лепетиха Великолепетиського району. Її односельчанка Марія Пинська згадувала, що у підвалі одного помешкання міліція знайшла голови 20 дітей⁷⁶.

Більша небезпека від канібалів чекала на тих дітей, котрі ходили селом, поза село, жебракували⁷⁷. “[...] немало приваблювала других дітей для того, щоб задушити та з’їсти [...] громадянка Жумарева М. К. уже дійшла такого хуліганства, що неможливо другим дітям ходять по посольку”, – говориться в одному з актів кримінальної справи на людоїдку з Магдалинівського району, яка вбила 4 дітей⁷⁸. Євдокія Вітебська з с. Бородаївські хутори Верхньодніпровського району згадувала: “[...] мені було дуже страшно іти до школи і назад, бо всі чули про випадки людоїдства на селі. Дорога була довгою (5 км), і навіть одного разу якась незнайома жінка почала тягнути мене у свою хату, але мені насилу вдалося втекти”⁷⁹.

Траплялися випадки, коли людоїди виходили на “полювання” до інших населених пунктів⁸⁰. Про зникнення малечі повідомляли самі батьки або випадкові свідки, які бачили, що дитина зайшла до хати, а назад вже не вийшла⁸¹. Одними із головних інформаторів можливих випадків канібалізму були пильні сусіди⁸².

Діти були основними жертвами людоїдів. З 72 кримінальних справ по Дніпропетровській області лише 11 були відкриті через вбивство чи труподство дорослих. Найбільше загинуло дітей віком від 4 до 9 років. Віковий ценз жертв коливався від новонародженої дитини до 65-річного чоловіка⁸³. Загалом жертвами канібалів у регіоні стали 27 дорослих і 88 дітей.

Чутки про канібалізм розповсюджувалися дуже швидко. “Чула я і про випадки людоїдства, на базарі продавали м’ясо людське і холодець”, – згадувала Марія Міхно з с. Троїцьке Синельниківського району. Саме такі “базарні історії”

⁷⁵ Свідки голодомору. *Межівщина на зламі історії: 1932–1933 рр.*, 28–29, 35–36.

⁷⁶ Микола Марченко, *Книга-меморіал Великолепетиського району Херсонської області*, 191, 253.

⁷⁷ *Документи – свідки голодомору 1932–1933 років у Кам’янському районі: Архівні документи, фотографії, спогади*, упорядники Ріма Занько, Ольга Самойленко. (Дніпродзержинськ: Видавничий дім “Андрій”, 2008), 87; “І поліг наш народ, наче скошене жито ...”, 371.

⁷⁸ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15315.

⁷⁹ *Національна Книга пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область*, 1124.

⁸⁰ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15255.

⁸¹ *Національна Книга пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область*, 1170.

⁸² ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 14653.

⁸³ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15315, 15360.

мали найбільш жахаючий ефект⁸⁴. Серед кримінальних справ також є випадки вбивства людей з метою торгівлі м'ясом⁸⁵.

Основна кількість кримінальних справ (64) була заведена на вбивць, які вчинили злочин з метою канібалізму. Водночас 8 справ стосувалися труподства (2 з яких групові). Кількісно переважають справи з одним обвинуваченим – 56. Групові (16 од.) характеризуються незначною кількістю фігурантів від 2 до 4 дійових осіб. До таких груп, як правило, входили люди, які були добре знайомі – близькі родичі або сусіди.

Загалом за людоджерство до відповідальності у Дніпропетровській області було притягнуто 93 людини. До людодства вдавалися переважно жінки. Це підтверджується кількісними показниками: 29 чоловіків та 64 жінки, що складає співвідношення один до двох.

За думкою Д. Франка, голодуючі, які дійшли до вбивства з метою канібалізму, мали втратити здатність відчувати цілу низку складних переживань, що є головними регуляторами життя. Ці переживання диференціювалися протягом розвитку людства, але назагал відповідають поняттям права, справедливості, відданості, вірності і т. п.⁸⁶ Відповідно, таких людей у соціумі, зі зрозумілих причин, боялися та намагалися позбутися. “[...] не можливо за таким звіром устежити і не можливо уже її тримати у селі, про що і складено цього акта до притягнення до відповідальності”, – йдеться в акті голови сільради одного з сіл Магдалинівського району⁸⁷.

Поява людодства в населеному пункті викликала резонанс серед громади. “Бойко Ф. Ф. є соціально небезпечним елементом, який своїм звірячим вчинком викликав жах серед маси”, – констатували представники слідчої комісії вчинок канібала в Новопраському районі⁸⁸.

Водночас участь у викритті або затриманні канібалів надавала людям можливість “розібратися” з винуватцем своїми силами. Траплялися випадки, коли селяни просто виганяли канібалів із населеного пункту⁸⁹. Та здебільшого люди хотіли їх вбити, вчинивши самосуд. Наприклад, в Олександрійському районі у с. Варварівка в результаті “суду” односельців людодку спалили на соломі⁹⁰, а в с. Олександрівка діда-людодіда до смерті “поштовхали” у сільраді, після чого прив'язали мотузкою за ноги та відтягли на кладовище⁹¹. У с. Аули Кам'янського

⁸⁴ Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1143, 1159, 1175–1176.

⁸⁵ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15111, 15254, 15603.

⁸⁶ Давид Франк, *Людодство*, 231.

⁸⁷ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15315.

⁸⁸ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15297.

⁸⁹ Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область, 1137.

⁹⁰ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Кіровоградська область, 877.

⁹¹ *Голоси із 33-го*, 23.

району місцева міліція розстріляла людодіку в плавнях⁹². Збільшення таких випадків і відсутність миттєвої жорсткої реакції відповідних органів на них могло похитнути авторитет комуністів і загрожувало масовими заворушеннями.

Аби перехопити ініціативу суду над канібалами на місцях, першим заарештованим людодідам судовими трійками виносилися розстрільні вироки. Показовою є справа Мотрі Л. і Федора К., що вчинили вбивство трьох людей з метою людодіства в с. Трудовка Олександрійського району. Після викриття вбивств і затримання винуватців місцевими колгоспниками та активістами, останні вимагали розстрілу для людодідів. Про цю гучну справу секретар райкому КП(б)У Резвий повідомив секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У Менделя Хатаєвича. Розголос та агресивний настрій селян, безсумнівно, вплинули на позицію М. Хатаєвича щодо вирішення ситуації. В резолюції він написав: “Тов. Гецу – Румянцеву: Якщо справа ця ще не взята під ваш контроль, її слід негайно взяти. Цих виродків потрібно швидше судити. Цілком зрозуміло, що їх слід фізично ліквідувати”⁹³.

Це був один із перших 4 розстрільних вироків, санкціонованих у Харкові 9 квітня 1933 р.⁹⁴

Варто підкреслити, що комуністичний режим не оминув можливості інформаційно скористатися проявами канібалізму з пропагандистською метою. Відповідальність за виникнення цього явища було майстерно перекладено на ворогів – ледарів, симулянтів тощо. Зокрема, заступник начальника Синельниківського райвідділу ДПУ писав: “[...] вбивство дитини є вилазкою з боку Дудніка, як декласованого елемента”⁹⁵.

У кримінальних справах обов’язковою складовою є довідка з сільради чи свідчення колгоспників про матеріальне становище людодіда, його небажання працювати у колгоспі або ж забезпеченості продовольством. Вважаємо, що комуністичний режим такими діями намагався показати свою непричетність до виникнення канібалізму, переключачи увагу з оточуючих умов життя на особисті якості людини.

Випадки людодіства тлумачилися як факти “куркульської контрреволюційної роботи” і “провокації голоду”, а вбивць звинувачували у тому, що вони “працювали за завданням класового ворога”⁹⁶. Яскравим прикладом таких

⁹² Чорна сповідь: Кам’янський вимір трагедії 1932–1933 рр., 138.

⁹³ “Лист секретаря Олександрійського районного комітету КП(б)У Резвого до секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У Хатаєвича з проханням взяти під особливий контроль розслідування випадків вбивства і канібалізму в селі Трудовці Олександрійського району. 11 березня 1933 р.”, *Розкуркулєння, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки): Збірник документів*, 230–231.

⁹⁴ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15345.

⁹⁵ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15343.

⁹⁶ Валентин Іваненко, Наталія Романець, *Голодомор 1932–1933 років на Дніпропетровщині та Запоріжчині*, 49; *Національна Книга пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Запорізька область*, 171.

маніпуляцій є справа про вбивство батьком сина в хут. Вишневецькому Синельниківського району. За інформацією начальника політвідділу Роздорівської МТС Апурова, для уникнення самосуду над затриманим людоїдом, під час бригадних зборів місцевих колгоспників партійними робітниками була “розкрита сутність кулацької та контрреволюційної провокації голоду”. Ненависть колгоспників партійники МТС вміло спрямували у русло закону – було вирішено провести показовий суд, хоча під час зборів лунали заклики: “стратити його, негідника”, “вбити його мало за цю справу”. Пропагандистський натиск на колгоспників був настільки потужним, що вони взяли на себе зобов’язання пришвидшити темпи посівної “у відповідь на провокації куркульства”⁹⁷.

Затриманих людоїдів відправляли до районного будинку примусових робіт під варту райміліції. Слідство на місці проводилось трійкою в складі уповноваженого ДПУ, райуповноваженого ДПУ по окремому району та дільничного прокурора. Після оформлення слідчої справи її направляли до Обліково-статистичного відділу (далі – ОСВ) облвідділу ДПУ. З цього ж часу затриманий передавався під варту представників ДПУ. В ОСВ ДПУ справу переглядали наново. Трійка в складі уповноваженого, начальника ОСВ і начальника облвідділу підписувала власну постанову-клопотання про вирок. У переважній більшості випадків клопоталися про розстріл людоїдів. Надалі ця постанова направлялася до Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР у Харкові, де і виносили остаточний вирок затриманому.

У чинному під час Голодомору Кримінальному кодексі УСРР 1927 р. не було статті про канібалізм. Тому людоїдів притягували до кримінальної відповідальності переважно за ст. 174 КК (“розбій, коли він спричинив смерть”)⁹⁸. Однак трапляються випадки, коли в справі стояла інша стаття⁹⁹.

Закономірність винесення розстрільних вироків за першими справами на канібалів ми зазначали раніше на прикладі Харківської області¹⁰⁰. Згідно кримінальних справ по Дніпропетровській області ця закономірність підтверджується – такі вирокі виносили виключно у квітні при розгляді перших справ¹⁰¹. Всього до розстрілу було засуджено 17 осіб. Слід зазначити, що вирокі про розстріл канібалів зафіксовані лише по 11 районах.

⁹⁷ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15343; *Національна Книга пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Дніпропетровська область*, 1111.

⁹⁸ Наталя Романець, *Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939): монографія*. (Кривий Ріг: Видавець Р. А. Козлов, 2013), 212.

⁹⁹ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15435, 15436.

¹⁰⁰ Дмитро Байкеніч, “Кримінальні справи про канібалізм як джерело інформації про Голодомор (на прикладі Харківської області)”, *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в ХХ–ХХІ ст.: інтердисциплінарні підходи. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). (Івано-Франківськ: “НАІР”, 2023): 100–104.

¹⁰¹ ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 14659, 14661, 14670, 15225, 15226, 15228, 15291, 15297, 15343, 15345, 15360, 15597, 15599, 15603, 15616.

Найчастіше підсудним людоїдам присуджували 10 років ув'язнення в концтаборі – 70 випадків. Їх відправляли до північних районів СРСР, зокрема на Соловецькі острови. Траплялися випадки, коли засудженим одразу скорочували строк на третину¹⁰².

Також виносилися й інші вироки. Зокрема, до 5 років було засуджено три особи¹⁰³. Одну людину було відправлено до реформаторіуму¹⁰⁴ (виправний заклад тюремної системи з можливістю ув'язненого “виправитися” та повернутися в суспільство). Дві людини відпустили. Одну з них виправдали, а іншу відпустили за станом здоров'я (“за дряхлістю”)¹⁰⁵. У кількох випадках вироки не були приведені в дію через природню смерть людоїдів¹⁰⁶.

Звертає на себе увагу і те, що в свідченнях ми зустрічаємо багато згадок про арешт та засудження людоїдів але серед загалу кримінальних справ з архіву МВС їх немає¹⁰⁷. Наприклад Віра Сіліна з с. Корніївка Великобілозерського району переказувала зі слів матері про людоїдку Шияниху: “Вона заманювала до себе прийшлих дітей, що блукали по селу, їсти просили. Різала їх і їла, навіть солила м'ясо, посилки з цією жадливою солониною одправляла чоловіку в тюрму. Шияниху розстріляли, випадково виявивши пропажу її рідної дочки восьми років, яку мати також з'їла”¹⁰⁸.

Однак по факту звинувачену у вбивстві та канібалізмі селянку у важкому стані поклали до лікарні. Вона звідти втекла, через що була оголошена в розшук, а кримінальна справа призупинена¹⁰⁹. Таким чином, справа до Судової трійки ДПУ УСРР у Харків просто не потрапила.

Відомо і про значну кількість випадків, коли канібали після вбивств та людожерства невдовзі самі вмирили або накладали на себе руки¹¹⁰. Таким чином їх не встигали покарати за скоєне. Наприклад, у с. Костянтинівка Мелітопольського району 10 березня 1933 р. місцевий чоботар довгий час харчувався трупами своїх рідних. Однак на момент виявлення цього він вже помер¹¹¹. За

¹⁰² ГДА МВС України, ф. 32, оп. 1, спр. 15250.

¹⁰³ Там само, спр. 14747, 14943, 15274.

¹⁰⁴ Там само, спр. 15198.

¹⁰⁵ Там само, спр. 14670, 14808.

¹⁰⁶ Там само, спр. 15597, 15599, 15616.

¹⁰⁷ “Витяг із листа секретаря Кам'янського-на-Дніпрі райкому КП(б)У Ющенко до Дніпропетровського обкому КП(б)У про масову загибель від виснаження коней в колгоспах, голодування та смертність від голоду населення району, випадки канібалізму. 21 квітня 1933 р.”, *Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. у Дніпропетровській області: масштаби, наслідки*, 354; Микола Марченко, *Книга-меморіал Великолепетиського району Херсонської області*, 139.

¹⁰⁸ *Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців*, 80.

¹⁰⁹ *Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні: Запорізька область*, 776–777.

¹¹⁰ *Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область*, 1146; “І поліг наш народ, наче скошене жито ...”, 246.

¹¹¹ “Лист Мелітопольського райкому партії Дніпропетровському обкому КП(б)У про погіршення продовольчого стану в районі та заходи допомоги населенню. 11 березня 1933 р.”, *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, 425–426.

спогадами Івана Ковалю в с. Степовому Межівського району: “Селом прокотилася вбивча звістка: в одній сім’ї батько й мати з’їли свого сина. Але й це не врятувало. Батько той пішов із села – помер за околицею; мати голосила-голосила у дворі «Синочку, що ж ми зробили с тобою...» – і теж віддала богові душу”¹¹².

Ганна Жупрянська з с. Велика Лепетиха Великолепетиського району згадувала, що “коли міліція забирала тітку Марію, то вона пригрозила нашій родині помстою після повернення з тюрми”. Однак людодка до села вже не повернулася. За чутками вона померла під час слідства¹¹³.

Представники ДПУ не завжди володіли повною інформацією. Уникли покарання ті людодіди, які мігрували від місця до місця. Вони використовували спорожнілі хати на околицях населених пунктів або у віддалених важкодоступних місцевостях. Тетяна Левченко з с. Михайлівка Михайлівського району згадувала: “Говорили, що до Михайлівки після голоду переїхала сім’я. Чоловік, жінка і дочка. Говорили, що жінка поїла своїх дітей, бо дочка називала її «людоедкою»”¹¹⁴.

Під час Голодомору було багато місць, де можна було осісти і не викликати підозри як новоприбулої людини, адже повсюдно відбувалась хаотична міграція в пошуках їжі.

Висновки. Кримінальні справи ГДА МВС України є важливим і найбільш інформативним джерелом інформації про канібалізм в Україні під час Голодомору. По Дніпропетровській області збереглися 72 кримінальні справи на людодідів по 26 районам. Локалізація місць концентрації проявів канібалізму має високу вірогідність найбільш катастрофічної продовольчої ситуації в західній частині області. Є всі підстави вважати, що динаміка збільшення випадків канібалізму протягом зими – початку літа 1933 р. свідчить про наростання голоду у цей час.

На Дніпропетровщині за людодіство до відповідальності було притягнуто 93 людини зі значним домінуванням жінок. У 56 випадках злочини були скоєні одним фігурантом, в 16 – групою від двох до чотирьох осіб. Більшість випадків канібалізму відбулися в колі родини або були пов’язані з кровними родичами. Основною групою жертв були діти (61 справа – 88 дітлахів), найбільше – власні. Жертвами також вважаємо тих дітей, які були співучасниками вбивств та/або людодіства, але після засудження батьків залишилися з “таким досвідом” у соціумі.

Самосуди над канібалами на місцях як реакція населення на неприйнятне явище змусили комуністів вдатися до засудження перших 17 людодідів до розстрілу. Подальші засудження більшості людодідів до 10 років концтаборів (70 осіб) свідчать про обізнаність режиму в масштабності явища, але свідомого

¹¹² Свідки голодомору. Межівщина на зламі історії: 1932–1933 рр., 43.

¹¹³ Микола Марченко, Книга-меморіал Великолепетиського району Херсонської області, 254.

¹¹⁴ Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців, 243.

нівелювання ваги таких злочинів до рівня типових. Одночасна з цим передача ведення справ на канібалів до ДПУ, а також використання теми людоїдства з метою розпалювання класової боротьби в українському селі, є черговим доказом організованого керування голодоморною ситуацією в УСРР.

Відсутність в архівах кримінальних справ на канібалів із більшості районів Дніпропетровської області, особливо її південної частини при наявності інформації про людоїдів у них, свідчить про ймовірну втрату частини таких справ або їх навмисне знищення. Кримінальні справи зі звинуваченнями в канібалізмі та труподстві є одним із малодосліджених специфічних джерел інформації для формування мартирологу жертв геноциду – як вбитих, так і вбивць.

Автор висловлює щире подяку за наукові консультації, поради та підтримку під час написання даної статті Г. Байкеніч, А. Загорулько та Н. Романець.

»

REFERENCES

- Baikienich, Dmytro. “Kryminal’ni spravy pro kanibalizm iak dzherelo informatsii pro Holodomor (na prykladi Kharkivs’koi oblasti)”. *Materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Henotsyd iak zbroia u borot’bi proty ukrains’koi natsii v XX–XXI st.: interdystyplinarni pidkhody”*. Ivano-Frankivs’k: “Nair”, 2023. 100–104. (in Ukrainian).
- Chorna spovid’: Kam’ians’kyj vymir trahedii 1932–1933 rr.: naukove vydannia*, uporiadnyky Natalia Bulanova, Oleksandr Nikiliev. Dnipropetrovs’k: IMA-pres. 2008. (in Ukrainian).
- Dokumenty – svidky holodomoru 1932–1933 rokiv u Kam’ians’komu rajoni: Arkhivni dokumenty, fotohrafii, spohady*, uporiadnyky Rima Zan’ko, Ol’ha Samoilenko. Dniprodzerzhyns’k: Vydavnychyj dim “Andrij”, 2008. (in Ukrainian).
- “I polih nash narod, nache skoshene zhyto ...”*. *Holodomor 1932–1933 rokiv na Dnipropetrovschyni*, uporiadnyky Oleksandr Ratner, Lesia Stepovychka, Mykola Chaban. Dnipropetrovs’k: ART-PRES, 2008. (in Ukrainian).
- Frank, Davyd. “*Liudoedstvo*”. Ekaterynoslav: Tipografia literatury shtaba 30 diviziji, 1926. (in Russian).
- Het’manchuk, Mykola. “Stavlennia hromads’kosti Zakhidnoi Ukrainy do Holodomoru 1932–1933 rr. v Ukrains’kij SRR u konteksti radians’ko-pol’s’kykh vidnosyn”. *Visnyk Natsional’noho universytetu “L’vivs’ka politekhnikha”*, 493: *Derzhava ta armii*. L’viv: Vyd-vo Natsional’noho universytetu “L’vivs’ka politekhnikha”, 2003: 207–215. (in Ukrainian).
- Holod 1932–1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykiv, movoiu dokumentiv*, holovnyj uporiadnyk Ruslan Pyrih. Kyiv: Polityvdav Ukrainy, 1990. (in Ukrainian).
- Holodomor 1932–1933 rokiv na terytorii Zaporiz’koi oblasti: svidchennia ochevydtsiv*, holovnyj uporiadnyk Fedir Turchenko. Zaporizhzhia: Dyke Pole, 2010. (in Ukrainian).
- Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: dokumenty i materialy*, uporiadnyk Ruslan Pyrih. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylians’ka akademiia”, 2007. (in Ukrainian).
- Holodomor-henotsyd 1932–1933 rr. u Dnipropetrovs’kij oblasti: masshtaby, naslidky: zbirnyk dokumentiv*, uporiadnyk Natalia Romanets’. Dnipro, 2020. (in Ukrainian).
- Holosy iz 33-ho (Holodomor na Kirovohradschyni): dokumental’no-khudozhnie vydannia*, uporiadnyk Vasyl’ Bondar. Kirovohrad: Tsentral’no-Ukrains’ke vydavnytstvo, 1993. (in Ukrainian).

- Ivanenko, Valentyn, Romanets', Natalia. *Holodomor 1932–1933 rokiv na Dnipropetrovschyni ta Zaporizhchyni*. Kyiv: [B. v.], 2008. (in Ukrainian).
- Koly katom buv holod. Holodomor 1932–1933 rr. na Melitopol'schyni*. Zaporizhzhia: TOV "VPO Zaporizhzhia", 2008. (in Ukrainian).
- Kovalenko, Lidiia, Maniak, Volodymyr. *33-j: holod: Narodna Knyha-Memorial*. Kyiv: Rad. Pys'mennyk, 1991. (in Ukrainian).
- Marchenko, Mykola. *Knyha-memorial Velykolepetys'koho rajonu Khersons'koi oblasti, "Holodomory 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 na Velykolepetyschyni" slovamy ochevydtsiv ta movoiu dokumentiv*. Kherson: "TDS", 2007. (in Ukrainian).
- Markova, Liudmyla. "Holod na Dnipropetrovschyni 1932–1933 rokiv". *Holodomor: Rekviiem na vidstani chasu*, za redaktsiieiu Fedora Klymenko. Dnipropetrovs'k, 2007. 6–16. (in Ukrainian).
- Marochko, Vasyl'. "Kanibalizm v roky Holodomoru". *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: Prychyny ta naslidky, holova redkolehii Valerij Smolij*. Kyiv: Nauk. dumka, 2003. 568–575. (in Ukrainian).
- Marochko, Vasyl'. "Kanibalizm", "Trupoidstvo". *Entsyklopediia Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini*. Drohobych: "Kolo", 2018. 171, 246–249. (in Ukrainian).
- Najd'onova, Liubov. "Holodomor: strazhdannia, sprychyneni politychnoiu tekhnolohiieiu". *Problemy politychnoi psykholohii ta ii rol' u stanovlenni hromadianyna Ukrains'koi derzhavy: zb. nauk. prats'*, za redaktsiieiu Maksyma Sliusarevs'koho, 9. Kyiv: Milenium, 2009. 73–82. (in Ukrainian).
- Natsional'na Knyha pamiati zhertv Holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini. Dnipropetrovs'ka oblast'*, vidpovidal'nyj redaktor Serhij Svitlenko. Dnipropetrovs'k: ART-PRES, 2008. (in Ukrainian).
- Natsional'na knyha pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Kirovohrads'ka oblast'*, vidpovidal'nyj redaktor Oleh Babenko. Kirovohrad: Imeks LTD, 2008. (in Ukrainian).
- Natsional'na knyha pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Zaporiz'ka oblast'*, vidpovidal'nyj redaktor Fedir Turchenko. Zaporizhzhia: Dyke Pole, 2008. (in Ukrainian).
- Natsional'na knyha pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Khersons'ka oblast'*, vidpovidal'nyj redaktor Serhij Vodotyka. Kherson: Naddniprian. pravda, 2008. (in Ukrainian).
- Romanets', Natalia. *Represyvna polityka radians'koi vlady v ukrains'komu seli (1925–1939): monohrafiia*. Kryvyj Rih: Vyd. R. A. Kozlov, 2013. (in Ukrainian).
- Rozkurkulennia, kolektyvizatsiia, Holodomor na Dnipropetrovschyni (1929–1933 roky): Zbirnyk dokumentiv*, vidpovidal'nyj redaktor Nina Kestrus'ka. Dnipropetrovs'k: Herda, 2008. (in Ukrainian).
- Scherbatiuk, Volodymyr, Zahorul'ko, Andrij, Durnov, Yevhen, Sokur, Yuriy, Oryshenko, Yuriy. "Arkhivni dokumenty iak dzherelo doslidzhennia Holodomoru 1932–1933 rokiv (za materialamy Fondu 32 «Kryminal'ni spravy sudovykh ta pozasudovykh orhaniv» Haluzevoho derzhavnogo arkhivu MVS Ukrainy". *Ukrainoznavchij al'manakh* 33 (2023): 162–173. (in Ukrainian).
- Sovetskaia derevnia hlazamy VChK–OHPU–NKVD. 1918–1939. Dokumenty y materyaly*, pod redaktsiieiu Aleksieia Berelovycha, Vyktora Danylova, t. 3. 1930–1934 hh., kn. 2. 1932–1934 hh. Moskva: "Rossyjskaia polytycheskaia entsyklopedyia" (ROSSPEN), 2005. (in Russian).

- Spokuta. Holodomory na Zaporizhzhzi (1921–1922, 1932–1933, 1946–1947 rr.). Stati, dokumenty, spohady.* Zaporizhzhia: “Dniprovs’kyj metalurh”, 2008. (in Ukrainian).
- Svicha pamiaty*, uporiadnyk Hryhorij Pediura, kn. 5. Kryvyj Rih: Vydavnychyj dim, 2010. (in Ukrainian).
- Svidky holodomoru. Mezhivschyna na zlami istorii: 1932–1933 rr.*, uporiadnyky Lidiia Davydenko, Svitlana Danylova, Larysa Kovalenko, vyp. 1. Mezhova: Mezhivs’ka TsBS, 2008. (in Ukrainian).
- Velykyj perelom: kolektyvizacija ta Holodomor na Sirohozrzhyni*, uporiadnyk Yuriy Bezuch. Melitopol’: Lux, 2008. (in Ukrainian).
- Vrons’ka, Tamara, Platonova, Nadiia. “Arkhivni materialy NKVS i DPU u fondakh Derzhavnoho arkhivu MVS Ukrainy”. *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: Prychyny ta naslidky*, holova redkolehii Valerij Smolij. Kyiv: Nauk. dumka, 2003. 26–41. (in Ukrainian).
- Zvirko, Volodymyr. “Rozpukhli liudy, skhozhi na skelety, snuvaly vulytsiamy iak pryvydy”. *Ne pidliahaie zabuttii. Holodomor – henotsyd ukrains’koho narodu 1932–1933 rr. : publitsystyka, proza, poezii*, uporiadnyk Fidel’ Sukhonis. Pavlohrad: Persha mis’kdrukarnia, 2007. (in Ukrainian).

**CANNIBALISM IN THE DNIPROPETROVSK REGION
DURING THE HOLODOMOR OF 1932-1933
(CRIMINAL CASES OF THE BRANCH STATE ARCHIVES
OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE)**

Dmytro BAIKIENICH

National Museum of the Holodomor Genocide

Holodomor and Mass Man-Made Famine Research Department

3 Lavrska Street, Kyiv, 01015, Ukraine

E-mail: b1946@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7117-5762>

The topic of cannibalism has not gained popularity in Ukrainian historiography today. Such a situation has developed due to high triggering, psychologically and morally painful components of the problem and the specifics of working with it. At the same time, its study is highly important for highlighting the consequences of the Holodomor for the Ukrainian people. Isolated expressions of cannibalism were known in steppe regions of Ukraine during the mass artificial famine of 1921–1923. During the Holodomor, this phenomenon gained mass and spread to the entire territory of the USSR. As before, it also arose based on artificially created socio-economic conditions of life. Long-lasting starvation led to a mental breakdown with subsequent destruction of the established prohibitions of the starving’s behavior and became one of the uncharacteristic ways of adaptation. People were driven to despair and lost their dignity.

The study covers the territory of the Dnipropetrovsk region during the Holodomor. The reproduced dynamics of cannibalism (significant increase) coincides with the escalation and worsening of famine in the spring-summer of 1933 in the region. The localization of places of concentration of cannibalism has a high probability of the most catastrophic food situation in the western part of the region. The highest number of cases of cannibalism are in the Dolynskyi, Novoprazskyi, Oleksandriyskyi, Pavlogradskyi, Petrikivskyi, and Pyatikhatskyi regions.

There are 72 known cases of cannibalism in the Dnepropetrovsk region. By gender, 64 women and 29 men were involved in criminal cases. Individual crimes significantly dominate group crimes (in a

ratio of 56 to 16, respectively). Most cases of cannibalism occurred within the family or were related to relatives. It was determined that the main group of victims were children (61 cases). The biggest percentage was for own children. Victims are also those children who were complicit in murder and cannibalism but, after the conviction of their parents, remained with “such an experience” in society.

Society reacted aggressively to cases of cannibalism - the local population often executed cannibals. Calls and actions against cannibals forced the authorities to intervene and intercept the initiative to solve the problem legally. During the first open cases, the culprits were sentenced to death through fusillade. We see this as an attempt to stop cannibalism as a phenomenon. In total, 17 people were sentenced to death for cannibalism in the Dnipropetrovsk region. Secrecy of criminal cases against cannibals and the transfer of documents for consideration to the State Political Administration authorities shows that the communist regime did not expect the scale of the problem and an attempt to hide such cases from society.

The authorities skillfully transferred their blame for driving people to despair and cannibalism onto the “socially hostile element”. Manifestations of cannibalism on the ground were used to continue the polarization of the village, further maraud rhetoric, further entrenchment of postulates of communism, and promotion of agricultural tasks.

Criminal cases against cannibals were opened in the local area, in the regional area, they were reviewed and brought forward, and the remainder were confirmed in Kharkiv. In addition to execution, cannibals were sentenced to 10 years in a concentration camp - 70 people. There were also sentences of 5 years of exile, sending to the correctional facility, dismissal for health reasons, or acquittal. At the same time, witnesses of the Holodomor in the Dnipropetrovsk region mentioned a much larger number of cannibalism cases. The absence of criminal cases indicates the likely loss or deliberate destruction of such documents by the communists.

In general, criminal cases with accusations of cannibalism and corpse-eating are one of the understudied specific sources of information for the formation of a martyrology of genocide victims - both the killed and the killers. At the same time, the cases contain diverse information of the auxiliary or initial level of research on the regional specifics of the course and consequences of the Holodomor, everyday realities, and factors that led to cases of cannibalism.

Key words: Holodomor, cannibalism, carrion-eating, SPA (State Political Administration), criminal cases, Dnipropetrovsk region.